

СТРУКТУРА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ ДО РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

УДК 159.922; 316.6; 343.85 *НЕДИБАЛЮК О.С.*

аспірантка факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Розглянуто проблему ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Доведено необхідність формування соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації. Визначено, що соціально-психологічна готовність неповнолітніх засуджених до ресоціалізації відрізняється від готовності до професійної діяльності. Визначено складові соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації: особистісний компонент, тобто певні риси особистості, когнітивний, а саме знання, які необхідні для ресоціалізації і наявність позитивних соціальних зв'язків (соціальний компонент).

Ключові слова: *ресоціалізація, соціально-психологічна готовність, неповнолітні засуджені, компоненти соціально-психологічної готовності.*

СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОСУЖДЕННЫХ К РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ

Рассмотрена проблема ресоциализации несовершеннолетних осужденных. Показана необходимость формирования социально-психологической готовности несовершеннолетних осужденных к ресоциализации. Определено, что социально-психологическая готовность несовершеннолетних осужденных отличается от готовности к профессиональной деятельности. Определены составляющие социально-психологической готовности несовершеннолетних осужденных к ресоциализации: личностный компонент, определенные черты личности; когнитивный, знания, необходимые для ресоциализации подростка и наявность позитивных социальных связей (социальный компонент).

Ключевые слова: *ресоциализация, социально-психологическая готовность, несовершеннолетние осужденные, компоненты социально-психологической готовности.*

До найважливіших проблем у системі виконання покарань належить питання ресоціалізації неповнолітніх засуджених. На сьогоднішній день в установах виконання покарань проводяться безліч заходів щодо ресоціалізації неповнолітнього засудженого, але це не завжди ефективно. Проблема полягає в тому, що не з'ясовано наявність у підлітка соціально-психологічної готовності до ресоціалізації. Якщо неповнолітній засуджений не має соціально-психологічної готовності до ресоціалізації, то зіткнувшись з реаліями життя він не зможе адаптуватися до умов суспільства, а тому е

ризик рецидивної поведінки. Отже, формування соціально-психологічної готовності неповнолітнього засудженого до ресоціалізації є актуальним питанням сьогодення.

Поняття „психологічна готовність” до діяльності було введено дослідникам М. І. Дьяченко і Л. А. Кандиловичем. Вони зазначали, що психологічна готовність – це виявлення суті властивостей і стану особистості. Психологічна готовність включає в себе з однієї сторони запас умінь і навичок; з іншої – риси особистості: переконання, здібності, інтереси, працездатність, моральний потенціал особистості [3]. Соціально-психологічна готовність до колективної діяльності включає гнучке володіння способами встановлення взаємин, розвиток потреби в спілкуванні, вміння дотримуватися правил і норм, вміння діяти спільно, погоджувати свої дії [1].

Якщо розглядати готовність з точки зору особистісного підходу, то цей підхід передбачає вдосконалення психічних процесів, станів і властивостей особистості, які необхідні для ефективної діяльності, тобто готовність трактується як особистісне утворення, інтегративна стійка характеристика, що сприяє успішній діяльності. Серед представників особистісного підходу А. Ц. Пуні, який готовність розглядає, як впевненість у своїх силах, здатність керувати своїми діями, думками, почуттями, оптимальний рівень емоційного збудження; М. І. Дьяченко, Л. О. Кандилович – психічний стан і характеристика особистості; Л. В. Кондрашова, С. В. Моторина – складне інтегроване структурне особистісне утворення, Л. С. Коржова – інтегральне особистісне новоутворення та інші.

Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен, досліджуючи проблему готовності, визначають наступні її компоненти: мотиваційний – відповідальність за виконання завдань, почуття обов’язку; орієнтаційний – знання й уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості; операційний – володіння способами та прийомами діяльності, необхідними ключовими компетентностями; вольовий – самоконтроль, самообілізація, вміння управляти діями; оцінний – самооцінка своєї підготовленості [4]. О. М. Коберник виділяє такі основні компоненти готовності студентів до впровадження інноваційних технологій: мотиваційний, когнітивний, операційний [7]. За визначенням С. Максименко та О. Пелех поняття готовності до того чи іншого виду діяльності розглядають як цілеспрямоване вираження особистості, що включає її переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, навички, вміння, установки. Психологічна готовність –

суттєва передумова цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності [12].

С. В. Моторина вважає, що готовність до професійної діяльності – складне особистісне утворення, що включає в себе систему професійно значущих якостей і психічних станів, в своїй сукупності обумовлюють швидку адаптацію людини до професійних умов, успішність виконання професійної діяльності і професійно-особистісного зростання [13]. Л. В. Кондрашова вважає, що морально-психологічна готовність являє собою „складне особистісне утворення, що поєднує в собі ідейно-моральні, професійні погляди і переконання, професійну спрямованість психічних процесів самовладання, педагогічний оптимізм, налаштованість на педагогічну працю”. Готовність виступає в єдності двох напрямів – психологічного та морального [8]. А. Ц. Пуні в структурі готовності бачить симптомокомплекс рис особистості. У структуру входять воля, спрямованість інтелектуальних процесів, спрямована спостережливість, уява, стенічні емоції, гнучка увага, саморегуляція. Психічна готовність до змагань характеризується упевненістю спортсмена в силах, прагненям остаточно виборювати досягнення поставленої мети, високим рівнем стійкості стосовно різним несприятливим зовнішнім та внутрішнім впливам [16].

Зважаючи на думку С. Максименко, О. Пелех, особистісні характеристики, які автори визначають як готовність до діяльності можуть бути і у неповнолітніх засуджених, але в цьому випадку можна говорити про окрему групу підлітків в яких спостерігається готовність до асоціальної діяльності. Наприклад, такі якості як спрямована спостережливість, уява, гнучка увага, саморегуляція (А. Ц. Пуні) можуть бути і у неповнолітнього засудженого, але використані з асоціальною метою. Тому поняття „готовності” не може бути визначене лише даними характеристиками, без урахування спрямованості особистості.

На нашу думку потрібно виокремити таке поняття особистісної готовності до діяльності як готовність до змін. Виходячи з визначення С. В. Моториної, можна визначити важливість формування готовності неповнолітнього засудженого до ресоціалізації для того, щоб краще адаптуватися до нового середовища. Отже, однією із складових особистісної готовності до позитивних змін, на думку Л. В. Кондрашової, можуть бути моральні якості особистості. Моральна спрямованість особистості злочинця досліджена вкрай не-

достатньо. Тому зрозуміло, чому спостерігається рецидивна поведінка серед неповнолітніх.

А. Д. Гаспарян вважає, що психологічна готовність неповнолітніх засуджених до звільнення відповідає показникам за такими параметрами: рівень агресивності, тривожності, якості міжособистісних відносин. У вітчизняній літературі, в якій досліджувалося питання підготовки неповнолітніх засуджених до звільнення, В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько виділяють основні напрями підготовки засудженого до життя на волі, як психологічну готовність до звільнення: правовий аспект, психологічний, соціальний, професійний, освітній, медичний, оздоровчий [9].

Отже, особистісна готовність неповнолітніх засуджених досліджена недостатньо, тому необхідно обґрунтувати наявність складових соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації.

У суспільному житті людина стикається з багатомірністю форм поведінки, часто з протилежними способами життєдіяльності, що породжує питання про моральній вибір, тобто усвідомлене віддання переваги людиною тому чи іншому варіантові поведінки відповідно до особистих чи суспільних моральних настанов, що базуються на певних цінностях. Моральні уявлення виражаються у системі моральних знань, перш за все, про норми, ідеали, поняття, через які людина засвоює моральність. На основі цих моральних уявлень людина випрацює принципи. Вищими моральними цінностями є такі, як правда, справедливість, щастя, сенс життя, любов, дружба і усвідомлення цих понять докорінно впливає на поведінку людини. Відомо, що у неповнолітніх засуджених ці уявлення несформовані або викривлені [6, 11].

Дуже важливо, щоб неповнолітній зміг постановити обґрунтовані і практично досяжні цілі, зміг прогнозувати власне подальше життя на волі. Це складає рівень розвитку цілепокладання. Якщо неповнолітній не бачить перспектив щодо власного розвитку, і він орієнтується на задоволення швидкоплинних потреб, це може бути фоном для рецидивної протиправної поведінки. Засуджений повинен вміти брати відповідальність за власні вчинки, аналізувати їх та свої вчинки, відчувати, що він може впливати на подальші події свого життя. Цілепокладання, відчуття себе суб'єктом життєдіяльності, здатність до інтеграції власного життєвого досвіду є ключовими в особистісному компоненті соціально-

психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації

Відомо, що рушійною силою поведінки людини є мотивація. Отже, необхідно сформулювати необхідні якості мотиваційної сфери особистості засудженого.

На думку дослідників Н. Ю. Максимової, Н. І. Шевандріна, О. Л. Караман в мотиваційній сфері особистості підлітка найчастіше спостерігається наявність унікаючої мотивації, яка заважає підлітку включитися в соціально схвалювану діяльність, а це призводить до неможливості задовольнити потребу в самореалізації. У подальшому, неможливість задовольнити потребу в самореалізації штовхає неповнолітнього на пошуки асоціальних або штучних засобів зміни психічного стану з негативного на позитивний, що призводить до делінквентної, адиктивної, а то й кримінальної поведінки [6, 10, 17]. Це складає динамічний аспект мотиваційної сфери засудженого.

Ціннісні орієнтації особистості засудженого суттєво впливають на модальність змістовного аспекту мотиваційної сфери підлітка. Виробляючи систему ціннісних орієнтацій, особистість активно включається в систему суспільних стосунків, причому ціннісні орієнтації визначають тип поведінки і діяльності. А. Г. Здравомислов і В. А. Ядов пишуть про те, що „основна функція ціннісних орієнтацій, – регулювання поведінки, як усвідомленої дії в певних соціальних умовах” [5, 18].

В роботі з неповнолітніми засудженими потрібно зважати на індивідуально-типологічні характеристики особистості. За даними дослідження, від 57% до 76% неповнолітніх злочинців мали психічні аномалії. Йдеться не про граничні аномалії, тобто такі відхилення в розвитку психіки, що не перешкоджають неповнолітньому бути відповідальним за свої вчинки. Найбільш поширеними психічними аномаліями виявилися: психопатичний розвиток та психопатії (39,6%); залишкові прояви органічного ураження мозку та інтелектуальна недостатність (44%). За результатами дослідження в неповнолітніх засуджених зустрічаються такі акцентуації характеру гіпертимний, циклоїдний, лабільний, епілептоїдний, істероїдний типи [10, 11].

Дослідники зазначають, що в підлітковому віці, шукаючи сферу діяльності, де вони можуть самореалізуватися, діти з психічним недорозвитком часто потрапляють в асоціальні підліткові угруповання, де починають наслідувати негативні стереотипи поведінки, що, у свою чергу, призводить до подальшої соціальної дезадаптації [6, 10, 11].

Тому складовою особистісного компоненту соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації має бути індивідуально-типологічні характеристики особистості.

Коли у неповнолітніх засуджених не достатньо розвинутий когнітивний компонент, вони можуть зазнавати серйозних труднощів в умовах життя на волі. Це може призвести погіршення адаптації підлітка до умов суспільства, а як результат до рецидивної поведінки.

Тому одним із важливих складових соціально-психологічної готовності до ресоціалізації є когнітивний компонент. Когнітивний компонент соціально-психологічної готовності повинен включати знання неповнолітніх засуджених стосовно шляхів вирішення проблем працевлаштування, наявність певних умінь та загальне уявлення, щодо майбутньої роботи, уміння заповнювати документи, складати резюме, що складає підкомпонент обізнаність стосовно професійної діяльності. Обізнаність засуджених, стосовно впливу психотропних речовин на психіку людини; динаміку узалежнення від них; рівні вживання алкоголю і це складає підкомпонент – знання про здоровий спосіб життя. Важливим підкомпонентом є обізнаність щодо правових норм (перелік документів при працевлаштуванні та взятті на облік в Центр зайнятості населення та інше). Ці компоненти складають життєву компетентність засудженого.

Для адаптації в соціумі неповнолітній засуджений повинен володіти комунікативними навичками, вміти привітатися різними способами, вміти висловити вдячність, прохання, вибачення, вміти слухати іншу людину, висловлювати власну позицію, вміти встановлювати контакт з людьми, мати навички спілкування з роботодавцем, як звертатися за допомогою у пошуку роботи. Вміння неповнолітнім засудженим конструктивно вирішувати конфлікт (розуміння позиції іншої сторони, знання про шляхи вирішення конфлікту, його динаміку) – це включає в себе розвиток навичок поведінки у конфлікті. Тому однією із складових соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації є соціальні навички. Для ресоціалізації особистості засудженого важливо наявність та підтримання позитивних соціальних зв'язків з сім'єю, друзями як в умовах виховної колонії так і після звільнення. Одним із складових підкомпоненту соціальних зв'язків є інформація про ситуацію розвитку неповнолітнього до засудження, його поведінку, соціальну ситуацію розвитку. Це необхідно для кращого розуміння особистості засудженого.

На рис. 1 зображено графічно складові соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації. На нашу думку особистісний компонент є основою формування готовності неповнолітнього засудженого до ресоціалізації. Якщо ж складові особистісної сфери розвинуті недостатньо, то у підлітка виникнуть проблеми з розумінням інформації, яка надається в когнітивному компоненті. Життєва компетентність та соціальні навички на малюнку взаємопов'язані і доповнюють одне одного. Наприклад, уміння спілкуватися, вирішувати конфлікти необхідні не тільки для професійної діяльності, а і для адаптації підлітка до умов суспільства після звільнення.

Гарний результат діагностики, коли три компоненти у засудженого будуть достатньо розвинені. Дуже важливо, щоб у підлітка була досягаюча мотивація, функція прогнозу та цілепокладання, здатність до рефлексії, але важливо, щоб вони були направлені в позитивне русло, тоді інші два компоненти можна розвинути. А якщо ж особистісний компонент розвинений у засудженого на низькому рівні, то наприклад, якщо працювати над комунікативними навичками, невідомо в позитивне чи негативне русло будуть використані ці навички.

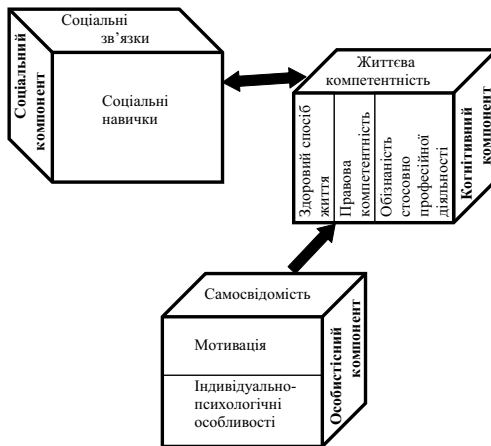

Рис. 1. Складові соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації

Отже, соціально-психологічна готовність неповнолітніх засуджених до ресоціалізації має певну структуру і вкрай важливо, щоб підготовка до звільнення спиралася на ці складові.

Висновок. Соціально-психологічна готовність неповнолітнього засудженого до ресоціалізації заключається в наявності у засуджених соціально прийнятих ціннісних орієнтацій, уміння дотримуватися соціальних норм суспільства, відчуття себе суб'єктом власної життєдіяльності, здатність планувати своє майбутнє, наявність комунікативних навичок, соціальної і правової обізнаності, а також наявність позитивних соціальних зв'язків.

Соціально-психологічна готовність неповнолітніх засуджених до ресоціалізації має певну структуру і складається з таких компонентів: особистісного, когнітивного, соціального.

Особистісний компонент соціально-психологічної готовності неповнолітніх засуджених до ресоціалізації включає такі підкомпоненти: самосвідомість, мотивація, індивідуально-типологічні особливості особистості.

Когнітивний компонент соціально-психологічної готовності до ресоціалізації включає знання та навички, що забезпечують життєву компетентність.

Соціальний компонент включає наявність позитивного соціального оточення та сформовані соціальні навички.

Література

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология [Текст] / Г. С. Абрамова. — М. : Академический проект. — 2001.
2. Гавриш І. В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності [Текст] : Дис. д-ра пед. наук: 13.00.04 / І. В. Гавриш // Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г. С. Сковороди. — Х. — 2006. — 579 с.
3. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности [Текст] / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. — Мн. : Изд-во БГУ. — 1976. — 176 с.
4. Сохань Л. В. Життєва компетентність особистості : науково-методичний посібник [Текст] / За ред. Л. В. Сохань, І. І. Єрмакова, Г. М. Нессен. — К. : Богдана. — 2003. — 520 с.
5. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности [Текст] / А. Г. Здравомыслов. — М. : Политиздат. — 1986. — 223 с.
6. Караман О. Л. Соціально-педагогічний портрет особистості неповнолітнього засудженого [Електронний ресурс] / О. Л. Караман // Вісник Харківської державної академії культури. — 2013. — Вип. 39. — С. 224–234. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/hak_2013_39_30.pdf
7. Кoberник О. Формування у студентів готовності до впровадження інноваційних педагогічних технологій [Текст] / О. Кoberник // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2002. — №4. — С. 104–109.

8. Кондрашова Л. В. Соціально-педагогічні основи профілактичної роботи з учнями «групи ризику» [Текст] / Л. В. Кондрашова // Педагогіка вищої та середньої школи : збірник наукових праць / Гол. ред. – проф. В.К. Буряк — Кривий Ріг: КДПУ. — 2007. — Вип. 17. — С. 265–274.
9. [Коновалова В. О. Юридическая психология](#) [Текст] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепитько // [Учебник : 2-е изд., перераб. и доп.](#) — [Х: Право.](#) — 2008. — 240 с.
10. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки [Текст] / Н. Ю. Максимова // Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К. : Либідь. — 2011. — 520 с.
11. Максимова Н. Ю. Психологічні аспекти роботи з неповнолітніми, які знаходяться в місцях позбавлення волі. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі [Текст] / Н. Ю. Максимова // За ред. В. М. Синьова. — К. — 2003. — 222 с.
12. Максименко С. Д. Фахівця потрібно моделювати (Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності) [Текст] / С. Д. Максименко, О. М. Пелех // Рідна школа. — 1994. — № 3–4. — С. 68–72.
13. Моторина С. В. Основные компоненты готовности специалистов к профессиональной деятельности [Текст] / С. В. Моторина // Вопросы педагогического образования : межвуз. сб. статей. — Иркутск : ИПКРО. — 2005. — Вып. 16. — 404 с.
14. Нерсисян Л. С. Психологическая структура готовности оператора к экстремальным действиям [Текст] / Л. С. Нерсисян, В. Н. Пушкин // Вопросы психологии. — 1969. — № 5. — С. 24–31.
15. Подымова Л. С. Психолого-педагогическая инноватика : личностный аспект [Текст] / Л. С. Подымова // Монография. — М. : МПГУ. — 2012. — 207 с.
16. Пуни А. Ц. Некоторые психологические вопросы готовности к соревнованиям в спорте : Избранные лекции [Текст] / А. Ц. Пуни. — Л. : ГДОИФК. — 1973. — 32 с.
17. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности [Текст] / Н. И. Шевандрин. — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. — 1998. — 512 с.
18. Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности [Текст] / В. А. Ядов. — Л. — 1979. — 264 с.

The problem of re-socialization of juvenile offenders was investigated. The necessity of creating social and psychological readiness of juveniles prisoners sentenced to resocialization was shown. Was determined that social and psychological readiness juvenile offenders to the re-socialization are different from preparedness activities. The composition of the social and psychological readiness to re-socialization of juvenile convicts: personal component, that certain personality traits, cognitive, and the knowledge needed for re-socialization and the presence of positive social relationships (social component), were determined.

Keywords: re-socialization, social and psychological readiness, juvenile prisoners, the components of social and psychological readiness.